

David Christian, Maps of Time. An Introduction to Big History, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2004.

UVOD

SUVREMENI MIT O STVARANJU?

"VELIKA POVIJEST": PROMATRANJE PROŠLOSTI NA SVIM VREMENSKIM SKALAMA

[P]ut za proučavanje povijesti je promatrati je kao dugo trajanje, kao ono što sam nazvao *la longue durée*. To nije jedini put, ali je onaj koji sam po sebi može postaviti sve velike probleme društvenih struktura, prošlih i sadašnjih. To je jedini jezik koji povezuje povijest sa sadašnjošću, stvarajući jednu nedjeljivu cjelinu.

Univerzalna povijest obuhvaća prošli život čovječanstva, ne u njegovim posebnim odnosima i trendovima, nego u njegovoj punini i totalitetu.

"Trenutak Stanke—trenutni okus
POSTOJANJA iz Izvora usred Pustinje—
I Gle!—fantomski Karavan je stigao
do NIŠTAVILA odakle je krenuo—Oh, požuri!"

Poput trgovaca u ogromnom pustinjском karavanu, moramo znati kamo idemo, odakle smo došli i u čijem društvu putujemo. Moderna znanost govori nam da je karavan velik i raznolik, te da naši suputnici uključuju brojna egzotična stvorenja, od kvarkova do galaksija. Također znamo mnogo o tome gdje je putovanje počelo i kamo je usmjereno. Na te nam načine moderna znanost može pomoći odgovoriti na neka od najdubljih pitanja koja možemo postaviti o vlastitom postojanju i postojanju svemira kroz koji putujemo. Može nam pomoći povući granicu koju svi moramo povući između osobnog i univerzalnog.

"Tko sam ja? Kamo pripadam? Koja je to totalnost čiji sam ja dio?" U nekom su obliku sva ljudska društva postavljala ova pitanja. I u većini ljudskih društava, obrazovni sustavi, formalni i neformalni, pokušali su na njih odgovoriti. Često su odgovori bili ugrađeni u cikluse mitova o stvaranju. Nudeći pamtljive i autoritativne prikaze o tome kako je sve počelo—od naših vlastitih zajednica, do životinja, biljaka i krajolika oko nas,

do Zemlje, Mjeseca i nebesa, pa čak i samog svemira—mitovi o stvaranju pružaju univerzalne koordinate unutar kojih ljudi mogu zamisliti vlastito postojanje i pronaći ulogu u široj shemi stvari. Mitovi o stvaranju snažni su jer govore o našoj dubokoj duhovnoj, psihičkoj i društvenoj potrebi za osjećajem mjesta i osjećajem pripadnosti. Budući da pružaju tako temeljni osjećaj orijentacije, često su integrirani u vjersko razmišljanje na najdubljim razinama, kao što je priča iz Knjige Postanka unutar judeo-kršćansko-islamske tradicije. Jedna je od mnogih čudnih karakteristika modernog društva da, unatoč tome što ima pristup većoj količini činjeničnih informacija nego bilo koje ranije društvo, oni u modernim obrazovnim sustavima obično ne predaju takvu priču. Umjesto toga, od škola preko sveučilišta do istraživačkih instituta, podučavamo o porijeklu u nepovezanim fragmentima. Čini se da smo nesposobni ponuditi ujedinjeni prikaz o tome kako su stvari postale onakve kakve jesu.

Ovu sam knjigu napisao u uvjerenju da je takva intelektualna skromnost nepotrebna i štetna. Nepotrebna je jer su elementi modernog mita o stvaranju posvuda oko nas. Štetna je jer doprinosi suptilnoj, ali sveprisutnoj kvaliteti dezorijentacije u modernom životu, koju je pionirski francuski sociolog Emile Durkheim nazvao "anomija": osjećaj nepripadanja, koji je neizbježno stanje za one koji nemaju nikakvu predodžbu o tome u što bi se trebali uklopiti.

Knjiga Mape vremena (*Maps of Time*) pokušava sastaviti koherentan i pristupačan prikaz porijekla, moderni mit o stvaranju. Započela je kao niz predavanja na eksperimentalnom kolegiju povijesti koji se predavao na Sveučilištu Macquarie u Sydneyu. Ideja tog kolegija bila je provjeriti je li moguće, čak i u modernom svijetu, ispričati koherentnu priču o prošlosti na mnogo različitih skala, počevši, doslovno, s porijeklom svemira i završavajući u današnjem vremenu. Nadao sam se da će svaka skala dodati nešto novo ukupnoj slici i olakšati razumijevanje svih ostalih skala. S obzirom na konvencije moderne povijesne struke, ovo je bila iznimno preuzetna ideja. No, pokazalo se da je iznenađujuće izvediva, pa čak i zanimljivija nego što sam prvotno pretpostavio. Dio zadatka mog uvoda bit će opravdati ovaj poseban način razmišljanja i podučavanja o prošlosti.

"Veliku povijest" (*big history*) počeo sam predavati 1989. godine; dvije godine kasnije objavio sam esej u kojem sam pokušao formalno obraniti ovaj pristup. Iako smo bili svjesni neobičnosti projekta, oni od nas koji su pokušavali predavati veliku povijest ubrzo su se uvjerali da ova velika pitanja čine nastavu zanimljivom i potiču plodno razmišljanje o prirodi povijesti. Podučavanje ove široke priče uvjerilo nas je da se ispod zadivljujuće raznolikosti i složenosti modernog znanja kriju temeljno jedinstvo i koherentnost, osiguravajući da različite vremenske skale doista imaju nešto reći jedna drugoj. Uzete zajedno, ove priče posjeduju svu moć i bogatstvo tradicionalnog ciklusa mitova o stvaranju. One čine ono što bi australski starosjedioci mogli nazvati modernim

"Sanjanjem" —koherentan prikaz o tome kako smo stvoreni i kako se uklapamo u shemu stvari.

Otkrili smo nešto što je većina predmodernih društava znala: postoji zadivljujuća moć u svakoj priči koja pokušava obuhvatiti stvarnost u cjelini. Ta je moć potpuno neovisna o uspjehu ili neuspjehu bilo kojeg pojedinačnog pokušaja; sam projekt je moćan i ispunjava duboke potrebe. Pokušaj promatranja cijele prošlosti je, čini mi se, poput korištenja karte svijeta. Nijedan geograf ne bi pokušao predavati isključivo s uličnih karata. Ipak, većina povjesničara predaje o prošlosti pojedinih nacija, ili čak agrarnih civilizacija, nikada se ne pitajući kako izgleda cjelokupna prošlost. Dakle, što je vremenski ekvivalent karte svijeta? Postoji li karta vremena koja obuhvaća prošlost na svim skalama?

Ovo je dobar trenutak za postavljanje takvih pitanja, jer raste osjećaj, kroz mnoge znanstvene discipline, da moramo ići dalje od fragmentiranog prikaza stvarnosti koji je dominirao (i dobro služio) znanosti stoljeće. Znanstvenici su se najbrže kretali u tom smjeru. Uspjeh knjige *Kratka povijest vremena (A Brief History of Time, 1988.)* Stephena Hawkinga također pokazuje velik popularni interes za pokušajem razumijevanja stvarnosti u cjelini. U Hawkingovom vlastitom području, kozmologiji, ideja "velike objedinjene teorije" nekada se činila smiješno preambicioznom. Sada se uzima zdravo za gotovo. Biologija i geologija također su se pomaknule prema ujedinjenijim prikazima svog predmeta, uz konsolidaciju modernih paradigmi evolucije i tektonike ploča od 1960-ih.

Znanstvenici na Institutu Santa Fe u Sjedinjenim Državama istražuju takve međuveze već dugi niz godina. Suradnik instituta, fizičar i dobitnik Nobelove nagrade, Murray Gell-Mann, elokventno je iznio argumente za jedinstveniji prikaz stvarnosti, onako kako ih vidi fizičar.

Živimo u dobu sve veće specijalizacije, i to s dobrim razlogom. Čovječanstvo neprestano uči više o svakom području proučavanja; a kako se svaka specijalnost širi, ima tendenciju da se podijeli na podspecijalnosti. Taj se proces ponavlja iznova, i on je nužan i poželjan. Međutim, postoji i sve veća potreba da se specijalizacija nadopuni integracijom. Razlog je taj što se nijedan kompleksan, nelinearan sustav ne može adekvatno opisati tako da ga se unaprijed podijeli na podsustave ili na različite aspekte. Ako se ti podsustavi ili ti aspekti, koji su svi u snažnoj međusobnoj interakciji, proučavaju zasebno, čak i s velikom pažnjom, rezultati, kada se spoje, ne daju korisnu sliku cjeline. U tom smislu, postoji duboka istina u staroj izreci: "Cjelina je više od zbroya svojih dijelova." Ljudi se stoga moraju odmaknuti od ideje da je ozbiljan rad ograničen na to da se do iznemoglosti rješava strogo definiran problem u uskoj disciplini, dok se

široko integrativno razmišljanje prepušta koktel-zabavama. U akademskom životu, u birokraciji i drugdje, zadatak integracije nije dovoljno poštovan.

U Institutu Santa Fe, dodaje on, "Pronađu se ljudi koji imaju hrabrosti da, osim što proučavaju ponašanje dijelova sustava na tradicionalan način, grubo pogledaju i cjelinu."

Trebaju li povjesničari tražiti sličnu ujedinjuću strukturu, možda "veliku objedinjenu priču" koja može sažeti najbolje moderno znanje o porijeklu iz perspektive povjesničara? Uspon nove poddiscipline svjetske povijesti znak je da mnogi povjesničari također osjećaju potrebu za koherentnijom vizijom svog predmeta. Velika povijest odgovor je na tu potrebu. Kasnih 1980-ih, John Mears sa Sveučilišta Southern Methodist (u Dallasu, Teksas) počeo je predavati kolegij povijesti o najvećim mogućim skalama otprilike u isto vrijeme kad i ja. Od tada su brojna druga sveučilišta ponudila slične kolegije—u Melbourneu, Canberri i Perthu u Australiji; u Amsterdamu; kao i u Santa Cruzu u Sjedinjenim Državama. Fred Spier, sa Sveučilišta u Amsterdamu, otišao je korak dalje i napisao prvu knjigu o velikoj povijesti. U njoj nudi ambicioznu obranu projekta konstruiranja ujedinjenog prikaza prošlosti na svim skalama.

U međuvremenu, među znanstvenicima u mnogim područjima raste osjećaj da smo možda blizu velikog ujedinjenja znanja. Biolog E. O. Wilson tvrdio je da moramo početi istraživati veze između različitih domena znanja, od kozmologije do etike. Svjetski povjesničar William McNeill je napisao:

Čini se da ljudska bića doista pripadaju svemiru i dijele njegov nestabilan, evoluirajući karakter... [O]no što se događa među ljudskim bićima i ono što se događa među zvijezdama izgleda kao dio jedne velike, evoluirajuće priče u kojoj se pojavljuje spontano nastajanje složenosti koja generira nove vrste ponašanja na svakoj razini organizacije, od najsitnijih kvarkova i leptona do galaksija, od dugih ugljikovih lanaca do živih organizama i biosfere, te od biosfere do simboličnih svemira značenja unutar kojih ljudska bića žive i rade, pojedinačno i zajedno, trudeći se uvijek dobiti više onoga što želimo i trebamo od svijeta oko nas.

Namjera mi je da ova knjiga doprinese širem projektu konstruiranja jedinstvenije vizije povijesti i znanja općenito. Svjestan sam poteškoća tog projekta. Ali siguran sam da je i izvediv i važan, stoga ga je vrijedno pokušati ostvariti u nadi da će ga drugi s vremenom učiniti bolje. Također sam uvjeren da će se moderni mit o stvaranju pokazati jednako bogat i lijep kao i mitovi o stvaranju svih ranijih zajednica; to je priča koja zasluhuje da se ispriča, čak i ako je samo prepričavanje nesavršeno.

STRUKTURA I ORGANIZACIJA

koliko god su svi ti događaji potpuno nemogući, vjerojatno su slični onima koji su se možda dogodili kao i bilo koji drugi koji se nikada uopće nisu dogodili.

Kad bi Eiffelov toranj predstavljao dob svijeta, slojem boje na vršnoj kugli na njegovom vrhu bio bi predstavljen čovjekov udio u toj dobi; i svatko bi shvatio da je taj sloj ono zbog čega je toranj izgrađen. Računam da bi, ne znam.

Erwin Schrödinger, jedan od pionira kvantne fizike, opisao je poteškoće konstruiranja jedinstvenije vizije znanja u predgovoru knjige koju je napisao o biološkoj temi — porijeklu života. Njegov predgovor također nudi najbolje opravdanje koje poznajem za preuzimanje takvog projekta.

Od naših smo predaka naslijedili žudnju za objedinjenim, sveobuhvatnim znanjem. Samo ime koje je dano najvišim obrazovnim institucijama podsjeća nas da je od antike, i tijekom mnogih stoljeća, univerzalni aspekt bio jedini kojemu se pridavala puna važnost. Međutim, širenje, kako u širinu tako i u dubinu, raznolikih grana znanja tijekom posljednjih stotinjak godina suočilo nas je s čudnom dilemom. Jasno osjećamo da tek sada počinjemo stjecati pouzdani materijal za spajanje ukupnog zbroja svega poznatog u cjelinu; ali, s druge strane, postalo je gotovo nemoguće da jedan um u potpunosti ovlada više od malog, specijaliziranog dijela toga. Ne vidim drugog izlaza iz ove dileme (osim da se naš pravi cilj zauvijek izgubi) nego da se neki od nas odvaže upustiti u sintezu činjenica i teorija, makar s posrednim i nepotpunim poznavanjem nekih od njih—i uz rizik da ispadnemo budale."

"Toliko o mojem ispričavanju."

Neki od najzahtjevnijih problema koje postavlja velika povijest su organizacijske prirode. Kakav će oblik poprimiti moderni mit o stvaranju? S kojeg stajališta ga treba pisati? Koji će objekti biti u središtu pozornosti? Koje će vremenske skale dominirati?

Moderni mit o stvaranju neće i ne može biti "neutralan". Moderno znanje ne nudi sveznajućeg "subjekta znanja", niti neutralnu točku promatranja s koje svi objekti, od kvarkova do ljudi i galaksija, imaju jednaku važnost. Ne možemo biti posvuda u isto vrijeme. Stoga je sama ideja znanja s nikakvog određenog stajališta besmislena. (Tehnički, ova izjava odražava filozofsku poziciju, povezanu s Nietzscheom, poznatu kao perspektivizam). U svakom slučaju, kakvu bi korist takvo znanje imalo? Sve znanje

proizlazi iz odnosa između subjekta znanja i objekta znanja. A subjekti znanja očekuju da će znanje staviti u neku upotrebu.

I priče o stvaranju proizlaze iz odnosa između određenih ljudskih zajednica i svemira kakvog ga te zajednice zamišljaju. One nude odgovore na univerzalna pitanja na mnogo različitih skala, zbog čega se ponekad čini da imaju gniježđenu strukturu sličnu ruskoj matroški — ili Ptolomejskoj viziji svemira s njegovim mnogim koncentričnim ljuskama. U središtu su oni koji pokušavaju razumjeti. Na vanjskom rubu je totalitet neke vrste: svemir ili božanstvo. Između su entiteti koji postoje na različitim kronološkim, prostornim i mitskim skalama.

Stoga su pitanja koja postavljamo ta koja diktiraju opći oblik svih mitova o stvaranju. A budući da smo ljudi, ljudima je zajamčeno da zauzmu više prostora u mitu o stvaranju nego što ga zauzimaju u svemiru u cjelini. Mit o stvaranju uvijek pripada nekome; a priča ispričana u ovoj knjizi je mit o stvaranju modernih ljudskih bića, obrazovanih u znanstvenim tradicijama modernog svijeta. (Zanimljivo, to znači da narativna struktura modernog mita o stvaranju, kao i svih mitova o stvaranju, može izgledati pred-kopernikanski, unatoč svom definitivno post-kopernikanskom sadržaju).

Iako je njezin opseg golem, *Mape vremena* imaju za cilj ne preplaviti čitatelja detaljima. Pokušao sam (bez potpunog uspjeha) spriječiti da knjiga postane prevelika, u nadi da detalji neće zakloniti širu sliku. Oni s posebnim interesom za bilo koji dio ove priče neće imati poteškoća pronaći više informacija, a kratki vodiči za daljnje čitanje na kraju svakog poglavlja nude neke početne točke.

Točna ravnoteža tema i motiva u ovoj knjizi odražava činjenicu da je ovo pokušaj velike povijesti iz perspektive povjesničara, a ne astronoma, geologa ili biologa. (Neki alternativni pristupi velikoj povijesti navedeni su na kraju ovog uvoda.) To znači da ljudska društva zauzimaju veći prostor nego, na primjer, u knjigama Stephena Hawkinga ili u djelu *Kozmos, Zemlja i čovjek* (*Cosmos, Earth, and Man*, 1978.) Prestona Clouda. Unatoč tome, prvih pet poglavlja pokrivaju teme koje obično spadaju u znanosti kozmologije, geologije i biologije. Raspravljaju o porijeklu i evoluciji svemira, galaksija i zvijezda, Sunčevog sustava i Zemlje te života na Zemlji. Ostatak knjige prikazuje povijest naše vlastite vrste i njezin odnos prema Zemlji i drugim vrstama. Poglavlja 6 i 7 raspravljaju o porijeklu ljudskih bića i prirodi najranijih ljudskih društava. Pokušavaju identificirati što je izrazito u ljudskoj povijesti i što razlikuje ljude od drugih organizama koji nastanjuju ovu Zemlju. Poglavlje 8 ispituje najranija agrarna društva, koja su postojala bez gradova ili država. Pojavom poljoprivrede, prije otprilike 10 000 godina, ljudi su prvi put počeli živjeti u gustim zajednicama, u kojima je razmjena informacija i dobara postala intenzivnija nego ikad prije. Poglavlja 9 i 10 opisuju nastanak i evoluciju gradova, država i agrarnih civilizacija. Poglavlja 11 do 14 pokušavaju konstruirati

koherentnu interpretaciju modernog svijeta i njegovog porijekla. Naposljetku, poglavlje 15 gleda u budućnost. Velika povijest neizbježno se bavi velikim trendovima, a oni ne staju iznenada u sadašnjem trenutku. Stoga širok pogled na prošlost neizbježno postavlja pitanja o budućnosti, a barem su neki odgovori dostupni, kako za blisku budućnost (recimo, sljedećih 100 godina), tako i za daleku budućnost (sljedećih nekoliko milijardi godina). Postavljanje takvih pitanja trebalo bi biti vitalan dio modernog obrazovanja, jer će naše procjene budućnosti utjecati na odluke donesene danas; one, zauzvrat, mogu oblikovati svijet u kojem će živjeti naša djeca i unuci. Neće nam zahvaliti ako te zadatke shvatimo olako.

Druga organizacijska poteškoća je tematska. Može se činiti da u narativu koji obuhvaća toliko različitih znanstvenih disciplina može biti malo koherentnosti. Ali postoje fenomeni koji presijecaju sve skale. Iznad svega, ispostavlja se da su glavni akteri slični. Na svakoj razini, nas će zanimati uređeni entiteti, od molekula do mikroba, do ljudskih društava, do velikih lanaca galaksija. Objašnjavanje kako takve stvari mogu postojati, kako se rađaju, kako evoluiraju i kako na kraju propadaju, bit je povijesti na svim skalama. Naravno, svaka skala također ima svoja vlastita pravila — kemijska u slučaju molekula, biološka u slučaju mikroba — ali iznenađuje činjenica da su neka temeljna načela promjene možda univerzalna. Zbog toga je Fred Spier tvrdio da se velika povijest na fundamentalnoj razini bavi "režimima". Radi se o krhkim uređenim obrascima koji se pojavljuju na svim skalama i načinima na koje se oni mijenjaju. Dakle, središnja tema velike povijesti je kako se pravila promjene razlikuju na različitim skalama, unatoč nekim temeljnim sličnostima u prirodi svih promjena. Ljudska povijest je drugačija od kozmološke povijesti; ali nije potpuno drugačija. Neka od općih načela promjene raspravljam u dodatku 2, ali knjiga u cjelini će istraživati neka od različitih pravila promjene koja se pojavljuju na različitim skalama.

ZA I PROTIV VELIKE POVIJESTI

Specijalistima u mnogim područjima, od geologije do arheologije i prapovijesti, bit će sasvim prirodno promatrati prošlost na vrlo velikim skalama. Ali neće svi biti uvjereni da je velika povijest vrijedna truda. Posebno profesionalnim povjesničarima, ideja istraživanja prošlosti na tako ogromnim vremenskim skalama može se činiti preambicioznom i možda jednostavno nemogućom, skretanjem s pravih zadataka povijesne znanosti. U posljednjem dijelu ovog uvoda, odgovorit ću na četiri glavne rezerve na koje sam naišao.

Prva je uobičajena, posebno među profesionalnim povjesničarima. Ona kaže da se na velikim skalama povijest mora razrijediti. Mora izgubiti detalje, teksturu, partikularnost i sadržaj. Na kraju, mora postati prazna. Istina je, na velikim skalama, teme i problemi poznati profesionalnim povjesničarima mogu nestati, baš kao što detalji poznatog

krajolika mogu nestati dok se gleda iz zrakoplova koji se penje. U kolegiju velike povijesti, Francuska revolucija možda dobije samo usputan spomen. Ali postoje kompenzacije. Kako se okvir kroz koji promatramo prošlost širi, cjeline povijesnog krajolika koje su nekada bile prevelike da bi stale u kadar mogu se vidjeti u potpunosti. Možemo početi vidjeti kontinente i oceane prošlosti, kao i sela i ceste nacionalnih i regionalnih povijesti. Okviri bilo koje vrste isključuju više nego što otkrivaju. A to je posebno istinito za konvencionalne vremenske okvire moderne historiografije, koji se obično protežu od nekoliko godina do nekoliko stoljeća. Možda je najzačudjuća stvar koju konvencionalni okviri skrivaju čovječanstvo samo. Čak i na vremenskim okvirima od nekoliko tisuća godina, teško je postaviti pitanja o širem značaju ljudske povijesti unutar biosfere koja se razvija. Ipak, u svijetu s nuklearnim oružjem i ekološkim problemima koji prelaze sve nacionalne granice, očajnički nam je potrebno vidjeti čovječanstvo kao cjelinu. Prikazi prošlosti koji se prvenstveno fokusiraju na podjele između nacija, religija i kultura počinju izgledati provincijalno i anokronistično — čak i opasno. Dakle, nije istina da povijest na velikim skalama postaje prazna. Poznati objekti mogu nestati, ali novi i važni objekti i problemi dolaze u vidokrug. A njihova prisutnost može samo obogatiti disciplinu.

Druga moguća zamjerka je da će, kako bi pisali veliku povijest, povjesničari morati izaći izvan granica discipline. Naravno, to je istina. Sintetičke studije poput ove knjige su rizične jer se autor oslanja na sekundarne izvore i na druge sintetičke studije. Kao rezultat toga, neizbježno će biti pogrešaka i nesporeda: greška je ugrađena u projekt. Dapače, to je dio procesa učenja. Da biste razumjeli vlastitu zemlju, morate barem jednom u životu otputovati izvan njezinih granica. Nećete razumjeti sve što vidite; ali možda počnete vidjeti vlastitu zemlju u novom svjetlu. Isto vrijedi i za povijest. Da bismo razumjeli što je specifično u ljudskoj povijesti, moramo imati neku ideju o tome kako bi biolog ili geolog pristupio toj temi. Ne možemo postati biolozi ili geolozi, i naše razumijevanje tih područja imat će svoja ograničenja; ali moramo što vještije koristiti stručnost specijalista u drugim područjima. I imamo mnogo toga za naučiti iz njihovih različitih perspektiva na prošlost. Pretjerano poštovanje granica discipline sakrilo je mnoge mogućnosti za intelektualnu sinergiju između disciplina. Tvrdit ću, na primjer, da nam je potrebna vizija biologa kako bismo uvidjeli što je doista izrazito u našoj vrsti životinje, *Homo sapiens*.

Treće, moglo bi se prigovoriti da velika povijest predlaže stvaranje novog "velikog narativa" baš u trenutku kada smo naučili uzaludnost, pa čak i opasnost, velikih narativa. Neće li metanarativ velike povijesti istisnuti alternativne povijesti — manjina, regija, pojedinih nacija ili etničkih skupina? Možda je fragmentirana vizija prošlosti ("pogled draguljara," prema frazi koju su koristili antropolozi George Marcus i Michael Fischer) jedina koja može zaista odati priznanje bogatstvu ljudskog iskustva. Natalie Zemon Davis to dobro ističe:

Ostaje pitanje je li jedan glavni narativ adekvatan cilj za globalnu povijest. Mislim da nije. Glavni narativi su posebno ranjivi na to da ih preuzmu obrasci karakteristični za vrijeme i mjesto povjesničara, ma koliko bili korisni za objašnjavanje nekih povijesnih dokaza. Ako nova decentrirana globalna povijest otkriva važne alternativne povijesne putove i putanje, tada bi bilo dobro da dopusti i da njezine velike priče budu alternativne ili višestruke. Izazov za globalnu povijest jest kreativno smjestiti te narative unutar interaktivnog okvira.

Ponovno, optužba je barem djelomično istinita. Narativi se čine neizbježnima kada se promatra prošlost na velikim skalama i sigurno će biti oblikovani suvremenim brigama. Ipak, pogreška je da povjesničari izbjegavaju te velike narative, ma koliko se grandioznima činili. Htjeli mi to ili ne, ljudi će tražiti i pronalaziti velike priče, jer one mogu pružiti osjećaj smisla. Kao što je William Cronon napisao o povijesti okoliša: "Kada opisujemo ljudske aktivnosti unutar ekosustava, čini se da uvijek pričamo priče o njima. Kao i svi povjesničari, događaje iz prošlosti konfiguriramo u uzročne nizove — priče — koji te događaje uređuju i pojednostavljaju kako bi im dali nova značenja. Činimo to zato što je narativ glavni književni oblik koji pokušava pronaći smisao u preplavljenoj i neuređenoj kronološkoj stvarnosti." Ako plaćeni intelektualci budu previše izbirljivi da oblikuju te priče, one će ipak cvjetati; ali će intelektualci biti ignorirani i na kraju će sami sebe razvlastiti. To je izbjegavanje odgovornosti, posebno zato što su intelektualci odigrali tako ključnu ulogu u stvaranju mnogih današnjih metanarativa. Metanarativi postoje, moćni su i potentni su. Možda ih možemo pripitomiti; ali ih nikada nećemo iskorijeniti. Osim toga, dok su veliki narativi moćni, subliminalni veliki narativi mogu biti još moćniji. No, "moderni mit o stvaranju" već postoji tik ispod površine modernog znanja. Postoji u opasnom obliku loše artikuliranih i slabo shvaćenih fragmenata modernog znanja koji su potkopali tradicionalne prikaze stvarnosti, a da nisu integrirani u novu viziju stvarnosti. Tek kada se moderni mit o stvaranju izvuče u koherentnu priču, bit će zaista moguće poduzeti sljedeći korak: kritizirati ga, dekonstruirati ga i možda ga poboljšati. U povijesti, kao i u gradnji, konstrukcija mora prethoditi dekonstrukciji. Moramo vidjeti moderni mit o stvaranju prije nego što ga možemo kritizirati. A moramo ga artikulirati prije nego što ga možemo vidjeti. Ernest Gellner to je dobro istaknuo u uvodu svog pokušaja sintetičkog pregleda povijesti, *Plough, Sword, and Book*, 1991.):

Cilj ovog sveska je jednostavan. On je izložiti, u najoštrijim i možda preuveličanim crtama, viziju ljudske povijesti koja se oblikovala u posljednje vrijeme, ali koja još nije pravilno kodificirana. Pokušaj da se ona iznese na površinu ne čini se zato što autor ima ikakvih iluzija o tome da zna da je istinita: ne zna. Definitivna i konačna istina nije dana teorijama općenito.

Posebice, malo je vjerojatno da će se vezati uz teorije koje pokrivaju beskonačnu raznolikost iznimno kompleksnih činjenica, koje su daleko izvan dosega bilo kojeg pojedinog učenjaka. Vizija je formulirana u nadi da će njezino jasno i snažno izlaganje omogućiti njezino kritičko preispitivanje.

Osim toga, "veliki narativ" kakav se nudi u ovoj knjizi može se pokazati iznenađujuće prostranim (kapacitetnim). Na globalnom tržištu "istine" dvadeset i prvog stoljeća, svi se narativi suočavaju s oštrom konkurencijom. Mnoge detaljne priče o prošlosti koje se već predaju u našim školama i na sveučilištima osiguravaju da će moderni mit o stvaranju nastati ne kao jedna monolitna priča, već kao veliki i razgranati ciklus priča, od kojih se svaka može ispričati na mnogo načina i s mnogo varijanti. Štoviše, možda se pokaže da vrlo veliki narativi stvaraju više prostora za alternativne prikaze prošlosti koji se bore za opstanak unutar postojećih (i manje opsežnih) nastavnih planova povijesti. Kao što je Patrick O'Brien napisao: "Nadajmo se da će, kako se sve više povjesničara odvaži pisati u globalnim razmjerima, to polje steći ugled i proizvesti konkurentske metanarative s kojima bi se golema struja župnih, regionalnih i nacionalnih povijesti mogla ponovno povezati."

Četvrta zamjerka usko je povezana s trećom: nije li narativ na ovoj ogromnoj skali nužno podložan davanju pretjeranih tvrdnji o istinitosti? Tijekom predavanja velike povijesti, otkrio sam da se studenti bore pronaći ravnotežu između dvije krajnosti. S jedne strane, u iskušenju su pretpostaviti da je moderan, "znanstveni" prikaz porijekla istinit, dok su svi raniji prikazi bili više ili manje lažni. S druge strane, suočeni s nekim od nesigurnosti modernih prikaza prošlosti, mogu doći u iskušenje da pomisle da je to "samo još jedna priča."

Razmišljanje o narativu velike povijesti kao modernom mitu o stvaranju dobar je način da se studentima pomogne pronaći epistemološka točka ravnoteže između tih krajnosti. Jer to je podsjetnik, prije svega, da su svi prikazi stvarnosti privremeni. Mnoge priče koje danas pričamo činit će se neobičnim i djetinjastim za nekoliko stoljeća, baš kao što mnogi elementi tradicionalnih mitova o stvaranju danas izgledaju naivno. Ali, priznajući ovo, ne prepuštamo se nihilističkom relativizmu. Svi sustavi znanja, od moderne znanosti do onih ugrađenih u najstarije mitove o stvaranju, mogu se smatrati kartama stvarnosti. Nikada nisu samo istiniti ili lažni. Savršeni opisi stvarnosti su nedostižni, nepotrebni i preskupi za organizme koji uče, uključujući ljude. Ali funkcionalni opisi su neophodni. Stoga su sustavi znanja, poput karata, složena mješavina realizma, fleksibilnosti, korisnosti i inspiracije. Moraju ponuditi opis stvarnosti koji se donekle podudara s iskustvom zdravog razuma. Ali taj opis također mora biti koristan. Mora pomoći u rješavanju problema koje svaka zajednica treba riješiti, bili oni duhovni, psihološki, politički ili mehanički.

U svoje vrijeme, svi su mitovi o stvaranju nudili funkcionalne karte stvarnosti, i zato se u njih vjerovalo. Oni su dali smisao onome što su ljudi znali. Sadržavali su mnogo dobrog, empirijskog znanja; a njihove su velike strukture pomagale ljudima da se smjeste unutar šire stvarnosti. Ali svaka je karta morala biti izgrađena na znanju i ispunjavati potrebe određenog društva. I zato se one ne moraju nužno smatrati "istinitima" izvan svojih matičnih okruženja. Moderni mit o stvaranju ne treba se ispričavati zbog toga što je jednako lokalni (parohijalan). Mora početi s modernim znanjem i modernim pitanjima, jer je dizajniran za ljude koji žive u modernom svijetu. Moramo pokušati razumjeti naš svemir čak i ako možemo biti sigurni da naši pokušaji nikada ne mogu u potpunosti uspjeti. Stoga, najjača tvrdnja koju možemo iznijeti o istinitosti modernog mita o stvaranju jest da on nudi objedinjeni prikaz porijekla iz perspektive ranog dvadeset i prvog stoljeća.

...

VELIKO UBRZANJE DVADESETOG STOLJEĆA

"Kada bih morao sažeti dvadeseto stoljeće, rekao bih da je ono probudilo najveće nade koje je čovječanstvo ikada zamislilo, i uništilo sve iluzije i ideale."

UBRZANJE

Dvadeseto stoljeće nam je toliko blizu da možda mislimo da ga razumijemo. Ali na neki način, teže ga je shvatiti nego bilo koje drugo doba o kojem se raspravlja u ovoj knjizi. Od svih razdoblja ljudske povijesti, dvadeseto stoljeće je možda najteže promatrati u širokoj perspektivi velike povijesti. Ne možemo znati što će se isticati za nekoliko stoljeća u budućnosti. U izvrsnoj povijesti "kratkog" dvadesetog stoljeća Erica Hobsbawma, *Doba ekstrema (The Age of Extremes, 1994.)*, stvari koje se čine velikima su svjetski ratovi u prvoj polovici stoljeća, Velika depresija, komunistički eksperiment, dekolonizacija, i, iznad svega, dugi gospodarski procvat nakon Drugog svjetskog rata. Ali na skali velike povijesti, ističu se drugi aspekti dvadesetog stoljeća. Najupečatljivije su zadivljujuće promjene koje su se dogodile u odnosu između ljudskih bića i biosfere. U nedavnoj ekološkoj povijesti dvadesetog stoljeća, John McNeill je ustvrdio da je "ljudska rasa, bez namjere da učini išta slično, poduzela gigantski, nekontrolirani eksperiment na Zemlji. Mislim da će se s vremenom to činiti kao najvažniji aspekt povijesti dvadesetog stoljeća, važniji od Drugog svjetskog rata, komunističkog pothvata, porasta masovne pismenosti, širenja demokracije, ili sve veće emancipacije žena."

Ovo poglavlje će se fokusirati na naglo ubrzanje tempa i razmjera promjene u dvadesetom stoljeću. Tek u dvadesetom stoljeću počela se otkrivati puna važnost Moderne revolucije. Promjena je ubrzala tako naglo, a njezine su se posljedice proširile

tako univerzalno, da ovo razdoblje označava potpuno novu fazu u ljudskoj povijesti i u povijesti odnosa ljudi s drugim vrstama i sa Zemljom. Dapače, možda nije pretjerano reći da dvadeseto stoljeće označava odlučujući trenutak u povijesti cjelokupne biosfere.

Na kozmološkoj skali, promjene se uglavnom odvijaju velelepnom tempom milijuna ili čak milijardi godina. U biološkom carstvu, gdje tempo određuje prirodna selekcija, značajne se promjene događaju na skalama koje se kreću od tisuća do milijuna godina. U ljudskoj povijesti, koju sve više oblikuje kulturna promjena, tempo je brži. U paleolitiku, značajne promjene trajale su mnoge tisuće godina. Agrarna društva, s njihovim većim demografskim dinamizmom, smanjila su tu skalu tako da se cijela povijest agrarnih društava mogla uklopiti u samo deset tisuća godina, dok je povijest agrarnih civilizacija bila upola kraća. Izvanredni dinamizam Moderne revolucije ponovno je ubrzao tempo globalne povijesne promjene. Čini se da je u dvadesetom stoljeću vrijeme samo komprimirano.

Naše poimanje prostora također je revolucionirano modernim oblicima prijevoza i komunikacije, od putovanja zrakoplovom do Interneta. Nije samo stvar u tome da teleskopi mogu dosegnuti gotovo do ruba svemira i početaka vremena. Unutar dosega ljudskog društva, informacije i novac sada se mogu prenijeti manje-više trenutačno diljem svijeta, dok ljudi mogu putovati tek nešto manje brzo. Kolektivno učenje sada obuhvaća svijet, ali na vremenskim skalama privatnog razgovora. Robert Wright primjećuje: "Sporadična, ali neumoljiva tendencija nevidljivih društvenih mozgova da se međusobno povezuju, i na kraju potope u veći mozak, središnja je tema povijesti. Kulminaciju tog procesa — izgradnju jedinstvenog, planetarnog mozga — svjedočimo danas, sa svim njegovim disruptivnim, ali u konačnici integrativnim učincima." Prostor se smanjio jednako brzo kao i vrijeme. Epidemiolog D. J. Bradley zorno je ilustrirao što te promjene znače za životno iskustvo pojedinaca grafički prikazujući "životne putanje putovanja" četiriju generacija muškaraca u vlastitoj obitelji. Životna putanja putovanja njegovog pradjeda mogla se sadržavati unutar kvadrata čije su stranice bile dugačke samo 40 kilometara. U svakoj od sljedeće tri generacije, stranice tog kvadrata su se pomnožile s otprilike deset puta. Životna putanja putovanja njegovog djeda zauzimala je kvadrat sa stranicama dugačkim oko 400 kilometara, dok su one njegovog oca imale stranice dugačke najmanje 4000 kilometara, a Bradleyjeva vlastita putovanja pokrivaju cijelu zemaljsku kuglu.

Njemački kulturni kritičar Walter Benjamin je 1940. godine ponudio jezivu sliku uragana promjena koje su ljudska društva doživjela u dvadesetom stoljeću:

"Slika Paula Kleea nazvana *Angelus Novus* prikazuje anđela koji izgleda kao da se sprema odmaknuti od nečega što nepomično promatra. Oči su mu izbuljene, usta otvorena, krila raširena.

Ovako se zamišlja anđeo povijesti. Lice mu je okrenuto prema prošlosti. Tamo gdje mi opažamo lanac događaja, on vidi jednu jedinu katastrofu koja neprestano gomila ruševinu na ruševinu i baca je ispred njegovih nogu. Anđeo bi htio zastati, probuditi mrtve i sastaviti u cjelinu ono što je razbijeno. Ali oluja puše iz Raja; uhvatila se u njegova krila takvom silinom da ih anđeo više ne može sklopiti. Ta ga oluja neodoljivo goni u budućnost kojoj je okrenuo leđa, dok hrpa krhotina pred njim raste do neba.

Ovu oluju mi zovemo napredak."

Kao što je Eric Hobsbawm ustvrdio, ovaj uragan promjena prijetio nam je da nas tako odlučno odreže od prošlosti da je promijenio način na koji razmišljamo o samoj povijesti.

Na mnogim važnim skalama, više se promjena dogodilo u dvadesetom stoljeću nego u svim ranijim razdobljima ljudske povijesti. Činjenica da ovo poglavlje pokriva samo jedno stoljeće, dok ekvivalentno poglavlje o eri agrarnih civilizacija (poglavlje 10) pokriva četiri tisućljeća, samo je jedan pokazatelj transformacija razmjera koje je stvorilo moderno društvo.

Opisujući te promjene, ponovno ima smisla početi s rastom stanovništva, jer, kakav god bio utjecaj drugih faktora poput novih tehnologija i novih oblika društvene organizacije, svako povećanje ljudske populacije neizbježno postavlja nove zahtjeve na zemaljske resurse (vidi tablicu 14.1). Godine 1900. svjetska populacija iznosila je oko 1,6 milijardi. Stoljeće kasnije, učeterostručila se na oko 6 milijardi. Trebalo je 100 000 godina da ljudska populacija dosegne prvu milijardu, a nešto više od stoljeća da doda još pet. U ovom stoljeću, vrijeme potrebno za udvostručenje ljudske populacije palo je na osamdeset godina u prvoj polovici stoljeća, a na samo četrdeset u drugoj polovici.

PROMJENE UNUTAR LJUDSKOG DRUŠTVA

Valovi inovacija u dvadesetom stoljeću

Ubrzanje tehnoloških promjena bilo je primarno sredstvo transformacije. Na prvom mjestu, tehnološke su promjene omogućile održavanje tako velike populacije. Temeljito komercijalizirana poljoprivreda pojavila se u sjeverozapadnoj Europi do osamnaestog stoljeća, ali najznačajnija povećanja poljoprivredne produktivnosti dogodila su se u dvadesetom stoljeću. Između 1900. i 2000. godine, produktivnost svjetskog obradivog zemljišta povećala se tri puta, a ukupna žetva žitarica umnožila se pet puta, sa 400 milijuna na gotovo 2 milijarde tona. Poljoprivredna proizvodnja rasla je brže od populacije u dvadesetom stoljeću (vidi tablicu 14.1).

TABLICA 14.1 SVJETSKA POPULACIJA, 1900. – 2000.

Datum	Populacija (milijarde)
1900	1,634
1910	1,746
1920	1,857
1930	2,036
1940	2,267
1950	2,515
1960	3,019
1970	3,698
1980	4,450
1990	5,292
2000	6,100

IZVORI: Massimo Livi-Bacci, Sažeta povijest svjetske populacije, prev. Carl Ipsen (Oxford: Blackwell, 1992), str. 14. Brojka za 1910. je interpolirana; brojka za 2000. je iz Lester R. Brown, Eko-Ekonomija: Izgradnja gospodarstva za Zemlju (New York: W. W. Norton, 2001), str. 212.

Povećana proizvodnja hrane djelomično je ovisila o pojačanoj upotrebi stare tehnologije, navodnjavanja, te o nastavku razmjene usjeva poput kukuruza i soje između različitih dijelova svijeta. No, nove tehnike također su bile ključne. Posebno su važni bili upotreba umjetnih gnojiva i sustavno uzgajanje novih sojeva usjeva, od kojih su najvažniji bili visoko-prinosne sorte žitarica i hibridni kukuruzi.

Izvan poljoprivrede, najvažnije tehnološke promjene dvadesetog stoljeća dolazile su u valovima čiji su utjecaj i veličina zasjenili one iz devetnaestog stoljeća. Četvrti val inovacija započeo je krajem devetnaestog stoljeća i trajao je veći dio prve polovice dvadesetog stoljeća. Motor s unutarnjim izgaranjem, ugrađen u automobile, kamione, tenkove ili zrakoplove, bio je ključna nova tehnologija, a nafta je bila vitalni izvor energije, iako su i druga fosilna goriva (uključujući ugljen i prirodni plin) također bila važna.

U ovoj fazi, velike, multidivizijske korporacije bazirane u najindustrijaliziranim zemljama počele su izlaziti iz nacionalnog okvira u kojem su se razvile, pretvarajući se u multinacionalne korporacije s operacijama u nekoliko različitih zemalja. Pojava multinacionalnih korporacija bila je jedan od izraza rastuće dominacije najrazvijenijih industrijskih zemalja. Geografsko širenje industrijalizacije usporilo se u tom razdoblju, a proizvodni kapacitet onih regija koje su već počele industrijalizirati naglo je porastao ispred ostatka svijeta. Izračuni Paula Bairocha (vidi tablice 13.1 i 13.2) sugeriraju da je apsolutna, kao i relativna industrijska proizvodnja regija izvan industrijskog epicentra koji se formirao, opadala gotovo stoljeće, od sredine devetnaestog do sredine dvadesetog stoljeća.

Peti val inovacija, nakon Drugog svjetskog rata, dominirao je atomskom energijom i elektronikom. Elektronika je povećala učinkovitost mnogih drugih tehnologija. No, budući da je istovremeno drastično smanjila troškove korištenja, stjecanja i obrade informacija, ubrzala je tempo i učinkovitost kolektivnog učenja te osigurala da se kolektivno učenje sada odvija na globalnoj, a ne na lokalnoj skali. Ovaj val bilježi nagli porast industrijske proizvodnje u mnogim regijama koje su raniji valovi jedva dotaknuli, posebno u Latinskoj Americi, Istočnoj Aziji i Jugozapadnoj Aziji. Također je svjedočio porastu bogatstva i utjecaja multinacionalnih korporacija. Posebno u industrijaliziranim regijama — *dinamima* svjetske ekonomije — poslijeratni procvat kao da je usporio kasnih 1970-ih i 1980-ih.

Zatim se rast ponovno ubrzao u šestom valu inovacija. Ovaj je val još uvijek u pokretu, početkom dvadeset i prvog stoljeća. Dominantne su mu tehnologije elektroničke i genetske, dok je njegov najupečatljiviji rani učinak bio čvršće povezivanje svih dijelova svijeta nego ikada prije. Manuel Castells tvrdi da posljednja dva desetljeća dvadesetog stoljeća označavaju prijelaz u potpuno novu fazu kapitalističke povijesti, koju on naziva "Informacijsko doba". U ovoj fazi, tvrdi, tokovi informacija su ključni za ostvarivanje profita; granice između pojedinačnih poduzeća se brišu, jer se proizvodnja i usluge organiziraju u stalno promjenjivim savezima ili mrežama poduzeća, od kojih mnoga velik dio svog posla podugovaraju pojedincima ili manjim tvrtkama. Kontrola i kretanje informacija postali su možda najveći pojedinačni sektor industrije. Globalni tokovi informacija i bogatstva postali su toliko brzi i imaju tako malo poštovanja prema

tradicionalnim granicama, da su zamaglili granice između država, kao i između poduzeća. Godine 2000. mnoge međunarodne korporacije imale su jednaku tržišnu vrijednost kao i mnoge velike države, a većina tih masivnih korporacija bavila se komunikacijama (vidi tablicu 14.2).

Zajedno, peti i šesti val inovacija održali su procvat proizvodnje daleko veći od onoga kasnog devetnaestog i ranog dvadesetog stoljeća. Između 1900. i 1950. godine, ukupna proizvodnja globalne ekonomije porasla je s nešto više od 2 trilijuna dolara na nešto više od 5 trilijuna dolara. U sljedećih pedeset godina porasla je na oko 39 trilijuna dolara. Ove brojke pokazuju da se globalna proizvodnja umnožila gotovo dvadeset puta u dvadesetom stoljeću. Procjenjuje se da je rast samo u tri godine, od 1995. do 1998., bio veći od ukupnog rasta u 10 000 godina prije 1900. godine.

STVARANJE: POTROŠAČKI KAPITALIZAM I NOVI NAČINI ŽIVOTA

Pozitivna strana promjene očita je u zapanjujućem bogatstvu najindustrijaliziranih regija. Veliki dijelovi populacije u tim regijama uživali su visoke i rastuće razine materijalnog blagostanja.

U devetnaestom stoljeću kritičari kapitalizma vidjeli su njegovu sposobnost da stvara siromaštvo, ali su podcijenili njegovu sposobnost da stvara materijalno bogatstvo. Neki od onih koji jesu cijenili njegov proizvodni potencijal (kao što je Rosa Luxemburg) tvrdili su da će izvanredni dinamizam kapitalizma dovesti do njegovog propasti. Što je više proizvodio, to je bila veća poteškoća u pronalaženju kupaca. Dok je za većinu ranijih epoha ljudske povijesti oskudica bila temeljni problem s kojim su se suočavali narodi i vlade, sada je glavno pitanje bilo kako se nositi s obiljem. (Marksisti su to nazivali problemom "realizacije" – problemom ostvarivanja profita putem prodaje.) Međutim, od kraja devetnaestog stoljeća, kapitalističke ekonomije počele su pronalaziti rješenje tako što su svoje vlastite radnike tretirale ne samo kao tvorničku stočnu hranu, već i kao potencijalna tržišta za robu koju su proizvodili u tako ogromnim količinama. Kao što virusi često evoluiraju kako bi zaštitili svoj plijen, tako je i kapitalizam naučio (u potezu koji Marx čini se nije predvidio) zaštititi, pa čak i pridobiti vlastiti proletarijat u novi, i manje neuravnotežen, oblik simbioze. Ovaj potez je ono što je generiralo potrošački kapitalizam dvadesetog stoljeća. Njegova je karakteristična značajka postala potreba da masa stanovništva konzumira robu u sve većim količinama za dobrobit cijelog sustava. Kako bi se osiguralo postojanje masovnog potrošačkog tržišta, plaće su se morale podići, potrošačka roba se morala agresivno plasirati, a morao je doći kraj staromodnom etosu štednje i konzerviranja, ekonomskom moralu koji je dominirao većinom zajednica veći dio ljudske povijesti. Ove promjene počele su u devetnaestom stoljeću, ali se oblik modernog potrošačkog kapitalizma prvi put u potpunosti fokusirao u

Sjedinjenim Državama 1920-ih. Neke od najranijih kritika potrošačkog kapitalizma — na primjer, roman Sinclaira Lewisa *Babbitt* iz 1922. — također su se pojavile u Sjedinjenim Državama početkom dvadesetog stoljeća.